

Αχιλλεύς Γ. Χαλδαιάκης
Επίκουρος καθηγητής Πανεπιστημίου Αθηνών

Γιά τὰ ὑμνογραφικο-μουσικολογικά τοῦ Ἁγίου Νεκταρίου

Ἡ ἐνασχόληση τοῦ Ἁγίου Νεκταρίου μὲ τὴν ποίηση εἶναι, πλέον, γνωστή. Ὁ ἴδιος, ἄλλωστε, παραδεχόταν: «*Ἡ ἱερά ποιησις ἦν ἐμοὶ εὐφρόσυνός τις πνευματικὴ ἀσχολία ἱκανοποιούσα τὸ θρησκευτικόν μου συναίσθημα. Διὰ τῶν ὕμνων ἐξέφραζον τὸν θαυμασμόν μου εἰς τὰ τοῦ Θεοῦ Δημιουργοῦ θαυμάσια ἔργα καὶ ἐξύμνον τὴν Θεῖαν σοφίαν, τὴν Θεῖαν ἀγαθότητα καὶ τὴν Θεῖαν παντοδυναμίαν (1)*»

Τὰ ποιητικά ἔργα τοῦ Ἁγίου Νεκταρίου εἶναι κατὰ βάση τέσσερα, γνωστὰ ὑπὸ τοὺς τίτλους: *Θεοτοκάριο (2)*, *Ψαλτήριο (3)*, *Τριαδικό(4)*, καὶ *Κεκραγάριο(5)*. Ἀπὸ ἀποψη περιεχομένου πρόκειται γιὰ ἡκίστα πρωτότυπα ἔργα, πράγμα ποῦ (χωρὶς νὰ θίγει τὴ σχετικὴ ἐργασία τοῦ Ἁγίου) προκύπτει ἀβίαστα ἀπὸ τὴν ὡς τώρα ἐρευνα. Γιὰ παράδειγμα, τὸ *Κεκραγάριο* εἶναι ἀπλῶς μιὰ «ἔμμετρη ἐκδοχή» τοῦ ὁμώνυμου βιβλίου τοῦ ἱεροῦ Αὐγουστίνου, ἐνῶ τὸ *Ψαλτήριο* εἶναι (ὅπως «ἐντεταμένον εἰς μέτρα κατὰ τὴν τονικὴν βάσιν, μετὰ ἐρμηνευτικῶν σημειώσεων» ἔτσι, στὸ παραπάνω ποιητικὸ ἔργο τοῦ Ἁγίου Νεκταρίου, ὁ πρῶτος στίχος τοῦ πεντηκοστοῦ (δειγματικὰ) δαβιτικοῦ ψαλμοῦ [Ἐλέησόν με, ὁ Θεός, Θεὲ ἐλέησόν με/ κατὰ τὸ μέγα καὶ πολὺ καὶ θεῖον ἔλεός σου/ καὶ δὴ κατὰ τὸ ἄπειρον πλῆθος τῶν σκετιρμῶν σου/ ἐξάλειψον, ἐκδυσωπῶ, Ἐὐ τὸ ἀνόμημά μου (6)]. Παρόμοιο εἶναι καὶ τὸ περιεχόμενο τῶν ὑπόλοιπων δύο ποιητικῶν ἔργων τοῦ Ἁγίου Νεκταρίου, τοῦ *Θεοτοκαρίου* καὶ τοῦ *Τριαδικοῦ*, στὰ ὑμνογραφήματα τῶν ὁποίων ἀναγνωρίζονται (εὐχερῶς ἢ συγκεκαλυμμένα) ὁμοειδεῖς «μεταπλάσεις» (ἐκτὸς τῶν ἄλλων καὶ) γνωστῶν ἐκκλησιαστικῶν ὕμνων. Γιὰ παράδειγμα, τὸ γνωστὸ κείμενο τῶν χαιρετισμῶν τῆς Παναγίας (καὶ ἐνδεκτικὰ ἐδῶ ὁ πρῶτος οἶκος τοῦ κοντακίου τοῦ Ἀκάθιστου Ὑμνου) ἀναμορφώνεται στὸ *Θεοτοκάριο* τοῦ Ἁγίου Νεκταρίου ὡς ἑξῆς:

*Χαῖρε, δι' ἧς χαρὰ ἡμῖν ἐξέλαμψε,
χαῖρε, δι' ἧς ἀρά δεινὴ ἐξέλιπεν.
Χαῖρε, Ἀδάμ πεσόντος ἢ ἀνάκλησις,
χαῖρε, τῆς Εὔας τῶν δακρύων λύτρωσις.
Χαῖρε, ὄψος ἄβατον βροτῶν λογισμοῖς,
χαῖρε, βάθος ἀγγέλοις δυσθεώρητον.
Χαῖρε, καθέδρα βασιλέως ἀχραντε,
χαῖρε, κρατοῦσα τὸν κρατοῦντα σύμπαντα.
Χαῖρε, ἀστήρ ὁ ἐμφαίνων τὸν ἥλιον,
χαῖρε, γαστήρ ἢ ἐνθέου σαρκώσεως.
Χαῖρε, δι' ἧς ἡ κτίσις νενεοῦργηται,
χαῖρε, δι' ἧς ὁ κτίστης ἐβρεφούργηται,
Χαῖρε, νύμφη ἀνύμφευτε.*

Βέβαια, από το Τριαδικό και κυρίως από το Θεοδοκάριο (που παραμένει το γνωστότερο και λαοφιλέστερο ποιητικό έργο του Αγίου Νεκταρίου) ξεχωρίζουν όρισμένα ποιήματα κατασκευασμένα σι προσοχή και οικεία στην ορθόδοξη ελληνική ύμνογραφία ποιητικά μέτρα, όπως ο πολιτικός δεκαεντασύλλαβος, κατά τον οποίο αναπτύσσονται και τὸ λίαν αγαπητό:

Αγνη παρθένε, δέσποινα, ἀχραντε Θεοτόκε,
Παρθένε, μήτηρ ἀνασσα, πανένδρυσέ τε πόκε.
Υψηλότερα οὐρανῶν, ἀκτίων λαμπρότερα,
Χαρά παρθενικῶν χορῶν, ἀγγέλων ὑπερτέρα.
Εκλαμπρότερα οὐρανῶν, φωτός καθαυκότερα,
Τῶν οὐρανίων στρατιῶν πασῶν ἀγιοτέρα.

Βιαιότερα, όμως, πρέπει νά σταθοῦμε σπὰ κατά παροξύτονα ένδεκασύλλαβα δίστιχα βαινόντα ύμνογραφήματα, με τὰ όποια, μάλιστα, ξεκινάει τὸ ποιητικό περιεχόμενο του Θεοδοκαρίου:

Ανυμνῶν, μεγαλύνει σε, ἀχραντε,
τήν τὸ γένος ἡμῶν μεγαλύνασαν.
Δυσωπῶν, δυσωπῶ σε, πανύμνητε,
τήν ἀεὶ τὸν νόον δυσωπήουσαν.
Εὐλογῶν, μακαρίζω σε, δέσποινα,
ἣν πιστῶν γενναὶ μακαρίζουσιν.
Αναμέλλω τὴν χάριν σου, ἀνασσα,
ἣν ἀγγέλων χοροὶ μεγαλύνουσιν.
Αδιάφθορε, νόμφη ἀνύμνευτε,
ἱκετεύω τὸν νοῦν μου χαρίτωσον.

Απειρόγαμε, κόρη ἀκήρατε,
Λυσωπῶ σε τὰς κόρας μου φώτισον (7).

Αναμέλλω τὴν χάριν σου, δέσποινα,
Λυσωπῶ σε, τὸν νοῦν μου χαρίτωσον (8)....

Αρκετοὶ ύμνοι του Θεοδοκαρίου, γιὰ παράδειγμα, είναι ποιημένοι πάνω στο πρότυπο γνωστῶν αυτομέλων τῆς ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς: ἔτσι, ὁ ἐπίδοξος ψάλτης αὐτῶν των ποιημάτων ἀρκεὶ ἀπλάως («ἀποκωδικοποιώντας» τὴν ἀρμόδια ἐπισημάνση του Αγίου ποιητῆ) νά «ἐνεργοποιήσει» τὴ σχετικὴ μαρτυρία. Ἰδιῶ όρισμένες ἐφαρμογές αὐτῆς τῆς παρατήρησης σέ ποιήματα του Θεοδοκαρίου: ὁ πρῶτος δοξολογητικὸς ύμνος «εἰς τὴν ἀγίαν παρθένον» ψάλλεται σέ ἤχο πρῶτο, κατά τὸ Ο ἀγγέλος ἔβρα (9):

Δοξάζω σε, παρθενε, ὕμνω σε, παναγία,
τὴν χάριν σου κηρύττω, μήτηρ Θεοῦ, Μαρία.
Κυρίου Θεοτόκον, κόρη, ὁμολογῶ σε,
ἐξ ὅλης δέ καρδίας θερμῶς ὑμνολογῶ σε (10).

Άλλος ύμνος ψάλλεται σέ ήχο πλίγιο τού τετάστου κατά τό *Ωτιον* παραδόξου θουματος:

Χαίρε, παναγία δέσποινα, χαίρι, πιστάς λογιή,
 Χαίρε, άρμα θεόλεκτον, χαίρε, θρόνε πύρινε,
 Χαίρε, πιλίτιον έμφυχον, χαίρε, τά Χερουβίμ ύπερέχουσα,
 χαίρε, τά Σιχαφίμ ύπεροφέρουσα,
 Χαίρε, άκήρατε, μητηρ λόγου άλοχε, χαίρε, φωτός
 Φωτοφόρον όχημα, χαίρε, πιστών ή χαρά (11).

Κατά τόν ίδιο ήχο μελιζεται, επίσης, ένας θαυμασιος όκταώδιος κανόνιας τού Θεοδοκαρίου, βασιμεινός στην ακολουθία *Αρματηλάτην Φαραά*:

Χαίρε, παρθένε, παναγία, δέσποινα, χαίρε, ή πάντων χαρά,
 Χαίρε, λόγου μήτηρ, χαίρε, θεία τράπεζα,
 Χαίρε, σύ ή άνέγερσις, χαίρε, λύσις πικρίας,
 Χαίρε, μερόπων άνόρθωσις,
 Χαίρι, τών πιστών τό διάσωσμα (12).

Πρόκειται, έμφανώς, για άμιγώς βυζαντινές μελωδίες που στοιχειοθετούν μία τάση των μουσικών επιλογών του Αγίου Νεκταρίου.

Για άλλα, πάλι, τών ποιημάτων του ό Άγιος Νικτάριος παραδίδει ιδιαίτερη μουσική επένδυση (13), ή όποία (ίσως και παραπάνω έπισημάνθηκε) μοιάζει δυτικοήροση. Τούτο, όμως, συμβαίνει μόνον άν ή έν λόγω μουσική επένδυση άποτιμηθεί βάσει τού σύγχρονου μουσικού αισθητηρίου στην πραγματικότητα είναι άπόλυτα σύστοιχη προς τις μουσικές τάσεις της εποχής του. Για να γίνει αυτό κατανοητό άρκεί, ίσως, ένα μόνον παράδειγμα: δέκα (περίπου) χρόνια πριν τή δημοσίευση των έν λόγω μουσικών συνθέσεων τού Αγίου Νεκταρίου είχε κυκλοφορηθεί στην Κωνσταντινούπολη παρόμοια έγγρασία του (γνωστού, άργότερα, ως «μεγαλοπρεπούς» πρωτοψάλτου της Μεγάλης τού Χριστού Έκκλησίας) Ιακώβου Ναυπλιώτου, από την όποία και επιλέγω (τυχαία) τόν ακόλουθο ύμνο προς τήν Παναγία (14):

Ύμνος ες τήν *Ν.* (Αργίως)

Οι έντενδόμενοι φιλόμουσοι άς συγκρίνουν τήν παραπάνω «μουσική πρόταση» τού Ναυπλιώτου μέ τό μέλος που (για παρόμοιους ύμνους προς τήν Παναγία) επιλέγει άργότερα ό Άγιος Νικτάριος (πρόκειται, άλλωστε, για τις μελωδίες που άποδίδονται, από τόν χορό των Κρητιών έρουσπουδαστών, στην παρούσα μουσική έκδοση) και θα έχουν πρό όφθαλμών τά προφανή συμπεράσματα...

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

- 1* Τριαδικόν, ἦτοι ᾠδαὶ καὶ ὕμνοι πρὸς τὸν ἐν Τριάδι Θεόν, ὑπὸ τοῦ μητροπολίτου Πενταπόλεως Νεκταρίου, ἐν Αθήναις [...] 1909, σ. 3.
- 2* Θεοδοκάριον, ἦτοι προσευχητῆριον μικρὸν, περιέχον ᾠδὰς καὶ ὕμνους πρὸς τὴν ὑπεραγίαν Δέσποιναν ἡμῶν Θεοτόκον καὶ Λεσσαρθένον Μαριάν, ὑπὸ τοῦ μητροπολίτου Πενταπόλεως Νεκταρίου, Διευθυντοῦ τῆς ἐκκλησιαστικῆς Ριζαρείου Σχολῆς, ἐν Αθήναις [...] 1905 καὶ Θεοδοκάριον, ἦτοι ᾠδαὶ καὶ ὕμνοι πρὸς τὴν ὑπεραγίαν Θεοτόκον καὶ Λεσσαρθένον Μαριάν, ὑπὸ τοῦ μητροπολίτου Πενταπόλεως Νεκταρίου, Διευθυντοῦ τῆς ἐκκλησιαστικῆς Ριζαρείου Σχολῆς, ἔκδοσις Δευτέρα ἐπιτηρημένη, ἐν Αθήναις [...] 1907.
- 3* Ψαλτήριον τοῦ προφητῆνακτος Δαυὶδ, ἐπιτηρημένον εἰς μέτρα κατὰ τὴν τονικὴν βῆσιν μετὰ ἐρμηνευτικῶν σημειώσεων, ὑπὸ τοῦ μητροπολίτου Πενταπόλεως Νεκταρίου Κιφαλά, Διευθυντοῦ τῆς Ριζαρείου ἐκκλησιαστικῆς Σχολῆς, ἐν Αθήναις [...] 1908.
- 4* Τριαδικόν [...] ὁ.π.
- 5* Κεκραγῆριον τοῦ Θεοῦ καὶ ἱεροῦ Αἰγυπτίου ἐπισκόπου Ἰππῶνος, ἦτοι βιβλίον τέσσαρα Α', Λί Μελέται, Τὰ Μονολόγια. Γ' Τὸ περὶ τῆς τοῦ Χριστοῦ θεωρίας. Α', Τὸ περὶ συντριβῆς καρδίας, ἐν οἷς περιέχονται αἰνήσεις τε καὶ δεήσεις καὶ εὐχαριστίαι θεηρόταται, ἅς ὁ θεοπέσιος Πατὴρ πρὸς Θεὸν ἀναπέμπων ἐκέκραγεν. Ἐνταῦθ' εἰς μέτρα κατὰ τὴν τονικὴν βῆσιν, ἐκ τῆς μεταφράσεως τοῦ Εὐγενίου τοῦ Βουλγάρικου, ὑπὸ τοῦ μητροπολίτου Πενταπόλεως Νεκταρίου, Βιβλίον Α', ἐν Αθήναις [...] 1910 καὶ Βιβλίον Β'. Γ'. Δ', ἐν Αθήναις [...] 1910.
- 6* Ψαλτήριον [...], ὁ.π., σ.144.
- 7* Αὐτόθι, σ. 5.
- 8* Αὐτόθι, σ. 102 (ὑποσημείωση 4). Εἶναι, ὡσαυδήρησις, ἀπόλυτα ἐνδεικτικὸν τὸ γεγονός ὅτι ὁ ἴδιος ὕμνος [ὑπὸ τὸν τίτλον δὴ (ἰνιονόμου)] ἀνθολογεῖται καὶ ἀπὸ τὸν Ἅγιον Νεκτάριον στὴν ἔκδοσιν Θεοδοκάριον [...], ἐν Αθήναις [...] 1905, σσ. 45-46 [ἐπισημασμένος, πάντως-ὅπως διευκρινίζεται ἀπὸ ἀρρολογικὸν σημεῖωμα τοῦ ἔργου (σ. [3]), «ἐκ τοῦ Συνταγματίου τοῦ Ἱερ. Ματθαίου τοῦ Τζιγάλα»].
- 9* Πρὸς Ἀχιλλέως Γ'. Χαλδαϊκὴ, «Δύο χειρόγραφα τοῦ Θεοδοκαρίου τοῦ Ἁγίου Νεκταρίου», ὁ.π., σσ. 364 (ὑποσημείωση 13) καὶ 382 (ὑποσημείωση 25).
- 10* Θεοδοκάριον [...], ἐν Αθήναις [...] 1907, σ. 38.
- 11* Αὐτόθι, σ. 35.
- 12* Αὐτόθι, σ. 240 κ.έ.
- 13* Βλ. σχετικὰ ἐξιάναρθρητες σελίδες στὸ τέλος τῆς ἔκδοσης Θεοδοκάριον [...], ἐν Αθήναις [...] 1905
- 14* Φόρμιγξ, ἦτοι συλλογὴ ᾠμάτων καὶ ᾠδῶν, τῶν μὲν μελεθθέντων ἐκ τῆς εὐρωπαϊκῆς μουσικῆς γραφῆς εἰς τὴν καθ' ἡμᾶς ἐκκλησιαστικὴν, τῶν δὲ πρωτοτύπων ὅλως, πρὸς χρῆσιν τῶν Δημοτικῶν Σχολείων καὶ παντὸς φιλομούσου, ὑπὸ Ἰακώβου Ναυπλιώτου Α' Ἀρμεστίκου τῆς τοῦ Χριστοῦ Μ. Ἐκκλησίας [...], ἐν Κωνσταντινουπόλει 1894, σ. 6. Ὁ ὕμνος (ποῦ περιέχεται στὰ, περιλαμβάνον «ᾠσματα σχολικὰ μονόκωνα», πρῶτο μέρος βιβλίου) ἐπιγράφεται ἀπλῶς «Δέησις» παράλληλα, διευκρινίζεται ὅτι πρόκειται γιὰ «μετάφρασιν» τοῦ Ἰακώβου Ναυπλιώτου (πράγμα ποῦ σημαίνει ὅτι ἀποτελεῖ ἓνα «τῶν μετεχθέντων ἐκ τῆς μουσικῆς γραφῆς εἰς τὴν καθ' ἡμᾶς ἐκκλησιαστικὴν» ᾠμάτων τοῦ ἐν λόγῳ ἔργου).